

Başlangıçdan türkiyeli seljuklara çenli türklerde tekstil we dokma sungaty

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Başlangıçdan türkiyeli seljuklara çenli türklerde tekstil we dokma sungaty BAŞLANGICINDAN TÜRKİYE SELÇUKLULARINA KADAR TÜRKLERDE TEKSTİL VE DOKUMACILIK SANATI

Başlangıcı insanlık tarihi kadar eski olan dokumacılık sanatı, hiç şüphesiz doğal şartlara, iklim koşullarına, insanoğlunun giyim anlayışına, zevk ve ananelerine bağlı olarak yüzyıllar boyunca çeşitli gelişme ve değişimler göstermiştir.

İlk yapılan giysilerin hayvan postlarından olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Dokumacılık sanatının ise daha sonra başladığı düşünülür. Ne var ki, binlerce yıl önce yapılan giysiler zamana karşı dayanamayıp yıprandıkları için günümüze ulaşamamışlardır. Bu nedenle insanoğlunun hayat sürdüğü büyük bir zaman diliminde kıyafetlerden ve dokumalardan pek fazla bir ize rastlanmaz. Çok eskilere yönelik kıyafet bilgilerimiz duvar resimlerine, yazılı belgelere ve söylencelere dayanır. Bazı İslami kaynaklarda ise Hz. Adem'in dahi dokuma yapmayı ve elbise dikmeyi bildiği belirtilir.[1] Zamanla çeşitli koşulların zorlaması, bir takım yeniliklerin de bulunmasıyla dokumacılık, günümüze kadar büyük bir gelişme göstermiştir.

Bilim adamları ve araştırmacılar, kumaş dokumacılığının tarihinin 8-9 bin yıllık bir geçmişe sahip olduğunu belirtirler. Çatalhöyük kazılarında ele geçirilen dokuma parçaları Neolitik çağa ait en eski kumaş parçaları olarak bilinir. Ian Hodder bu dokumaların 9000 yıllık ürünler olduğunu ileri sürer.[2]

Anadolu'da bulunan bu köklü dokumacılık sanatı çeşitli uygarlıklarla tarih boyunca süregelerek, Orta Asya'dan gelen Selçuklu dokumacılık sanatıyla birleşmiştir. İslam öncesi Türk

toplumlarını incelediğimizde M.Ö. 5000'lere kadar uzanan izler görürüz.

■ Türklerin Tarih Sahnesine Çıkışı ve Hunlarda Dokumacılık

XIX. ve XX. yüzyıl başlarında Ön Asya ve Orta Asya'da yapılan kazı ve araştırmalarda Türklere ait çeşitli uygarlıkların izleri gün ışığına çıkarılmıştır. Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının en eski uygarlıklar olduğu sanılırken Orta Asya'daki uygarlıkların ortaya çıkarılmasından sonra, bu yerleşim yerlerinin çok daha eski olduğu anlaşılmıştır. Ele geçen eserlerin çokluğu ve ustaca işlenmesi Türk sanatının kaynaklarına doğru bir yönelmeyi gerektirmiştir. **Türklere ait en eski kültür olarak bilinen Anav kültürü M.Ö. 5000-1000'li yıllara kadar uzanır. Rudolph Pumpelly'nin kazılarını yaptığı bu bölgede ele geçen çanak ve çömlekler üzerindeki süslemelerin, daha sonraki Türkmen dokumalarında da yer aldığı görülür.**[3] Zigzag çizgiler ve basit geometrik formlar, desen olarak o dönemin süslemeleri arasına sokulmuştur. **Hazar denizinin doğusu ve Aral gölünün Güneybatısındaki Anav kültüründen sonra; bu kültür yerleşiminin daha doğusunda Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasındaki Maverâünnehir'de Kelteminar kültürü görülür.** Çağdaş bir kültür olarak bu dönemde Çin kültürün başladığı düşünülür. Rus Arkeolog Tolstov tarafından yapılan kazılar sonucunda Teşikkale ve Toprakkale'de yerleşimin yoğunlaştığı tesbit edilir. Burada yerleşik hayatın başladığı ve bazı hayvanların evcilleştirilerek onlardan faydalandığı görülür. **M.Ö. 2250'lere tarihlendirilen Namazgahtepe buluntuları arasında koyun yünlerinin de yer alması, yünün kullanıldığının ilk izleri olarak karşımıza çıkar.**[4]

Sarısu nehri kuzeyinde, Aral gölü ve Balkaş gölleri arasındaki mevkide görülen Afanesievo kültürü, Kelteminar kültürüyle beraber ortaya çıkar. M.Ö. 3000-1700'lere kadar etkin ve tutarlı olarak devam eder. Mezar kültürünün ortaya çıkması, kültür tarihimiz açısından önemlidir. Mezar odalarında ve ölümler üzerinde kumaş parçaları görülür. M.Ö. 1700'lerden

itibaren de Andronova kültürü, Afanesievo'yu takiben ortaya çıkar. Aral gölü kuzeydoğusundan, Yenisey nehrine kadar uzanan geniş bir alanda boy gösteren Andronova kültürünün mensupları, Hun Türklerinin de bir prototipiydi. Mezar kültürü burada da devam etmiştir. Yenisey nehri civarında ortaya çıkan ve M.Ö. 1700'lerde Anronova kültürüne son veren Karasuk kültürü, Andronova insanının yaşadığı bölgeyi kuzeye ve güneye biraz daha genişleterek M.Ö. 700'lere kadar hüküm sürmüştür. Mezar kültürü daha da gelişmiştir. At, deve, koyun ve sığır beslemesini bilen bu halklar, koyunlarının yünlerinden istifade edip onları dokuyarak giysi yapmasını biliyorlardı. Yenisey bölgesinde bulunan taşlar üzerindeki resimlerde, Rusların "kibitka" dedikleri arabalı çadırların tasvir edildiği resimler mevcuttur. Bunlardan da anlaşıyor ki, dokuma sanatı bir hayli ilerleme göstermiş, giyim eşyası ve çadır yapımında kullanılmıştır.[5]

Daha sonra ortaya çıkan Mayemir kültürü insanları, İskitlerle yakın bir ilişki içinde olmuşlardır. Heredot'a göre İskitleri, doğudan gelen bazı kavimler yönetiyordu. Dokumacılıkta bir hayli ilerlemiş olan İskitler, çadırlarını keçe yaygılarla, dokumalarla donatarak çeşitli renklere boyamışlardır. Süslü deri ve kürk mantolar giydikleri, koyun yünlerini iplik olarak eğirip kumaş dokudukları biliniyor.[6] Tüm bunlara Mayemir kültürünün etkisi kaçınılmazdır.

Büyük Hun devleti ise, Orta Asya Türklerini ilk kez bir araya getirip, tek bir bayrak altında toplaması açısından önemlidir. Bu birleşme sonucunda kavimler arasındaki kültürel ve sanatsal farklılıklar da gittikçe kaybolmuş, bir bütünlük oluşturmuştur. M.Ö. III. asrın sonlarından başlayıp M.S. III. asır sonlarına kadar devam eden beş asırlık kültür ve anane bütünlüğü Büyük Hun İmparatorluğu döneminde kuvvetli bir birliktelik gösterir.

Bu dönemde Çinlilerle sık sık münasebetler kuran Hunlar, Çin'in ipekli kumaşlarına da rağbet etmişlerdir. Hatta Çinliler bu kumaşları Türkleri aldatıp birbirine düşürmek için kullanmaktaydılar.[7]

İpek yolunu elinde bulunduran Hunlar, İran'la Çin arasındaki

ticari ilişkileri de kontrol ediyorlardı. İran ve Çin kumaşlarının zaman zaman Hun kurganlarında görülmesinin sebebi de bu olsa gerek. M.S. I. asra tarihlendirilen Ilmovaya-Padi Kurganında böyle Çin kumaşları ele geçmiştir.[8] P. Kozlov'un kazılarını yaptığı Noin-Ula kurganlarında ise ahşap eserler ve cesetlerle birlikte, kumaşlar da çıkarılmıştır. Bu mezarlardaki bazı tabutlar ipekli kumaşlarla sarılmışlardır. Mezar koridorlarında ise matem alameti olarak yağlı kumaşlar bulunmuştur. Tüm bunların arasında insan başlıkları ve pantolonları da dikkati çeker. Mezarın sadece güney koridorunda yirmiden fazla ipekli kumaş çıkması, dokumaların çokluğu açısından önemlidir. Bu kurganların en önemli tekstil buluntusu bir Hun asilzadesinin portresini ihtiva eden kumaş parçasıdır.[9] Oldukça canlı, kuvvetli bir portre özelliği olan bıyıklı insan başı, ileriki dönemlerde görülecek olan Uygur ve Göktürk portre sanatının da öncüsü niteliğindedir.

Diğer taraftan mezarlarda pek çok keçe kalıntılarının bulunması da, Orta Asya Türklerinin koyun sürüleri yetiştirip, yünlerini çeşitli şekillerde kullanmasına dayanmaktadır. Ele geçen keçeler üzerinde ise genellikle renkli yün ipliklerle yapılmış aplike tezyinata rastlanır. Pazırık kurganlarında ise keçe üzerine deri aplike daha çok uygulanmıştır. Bu teknik Hun tekstil sanatının en önemli özelliklerinden biridir.

Kapitone yaygı üzerine yapılmış bir örtüde ise Grifon ve Geyik mücadelesi tasvir edilmiştir. Figürler Orta Asya hayvan üslubu özellikleri taşımaktadır. Altaylarda Hun Devleti'ne ait kalıntıların bulunduğu üç ana merkez vardı: Katanda, Pazırık ve Sibe kurganları. W.Radloff'un kazılarını yaptığı Katanda kurganlarında buzullar içinden çıkarılan elbiseler vardı. Bu elbise tipleri bugün dahi Sibirya'da kullanılan elbise tipleriyle benzeşiyordu.

Pazırık kurganları ise değişik yerlere serpiştirilmiş birçok mezardan oluşmaktadır. Mezar duvarları ve tavanları, keçe ve kumaşlarla kaplanmıştı. Yine bu kurganlarda da buzullar arasında bozulmadan kalan elbise ve gömlekler ele geçmiştir. Kaftan tarzı elbiseler ilk kez karşımıza çıkar. Keçe çorap ve çizmeler, Noin-Ula buluntularıyla benzeşir. Rudenko'nun 5.

Pazırık kurganında bulunduğu halı inanılmaz derecede sık dokunmuş ve kaliteli bir tekstil üründür. İplik yapımı ve boyacılık açısından baktığımızda son derece gelişmiş bir tekstil anlayışı görürüz.

Duvara asılmak üzere yapılan bir keçe örtüde ise tahtına oturmuş bir tanrıça elinde hayat ağacı tutmakta, ve ona yaklaşan bir atlı süvari görölmektedir. Kenar bordürlerde ise dörtlü özek (alem) motifi yer alır.[10] Renk dağılımları oldukça dengeli ve hareketlidir. Resimde görölen figürler keçe üzerinde iki sıra halinde, üçer kez (toplam 6 defa) tekrar edilmiştir. Bunların yanı sıra kurganlardan daha birçok keçe ve at çulu çıkarılmıştır. Bitkisel ve geometrik motiflerin yanı sıra, figüratif süslemeler de bulunmaktadır. Bu tür süslemeler tamamen bozkır kültürünün özelliklerini aksettirecek üsluptadır.

Minnusinsk'teki Yenisey nehrinin sağ kenarında bulunan Oğlaktı kurganında ölülerin yüzlerinin ipekli kumaşlarla sarıldığı görölür. Vücutlarında ise deriden elbise parçaları vardır. Bu kurganlarda da Çin kumaşları çoğunlukta yer tutar. Diğer taraftan Bernştam'ın bulunduğu Kenkol Kurganında bir erkek cesedi üzerinde ipek gömlek ve deri pantolon görölür. Yanındaki kadın cesedinin ise yüzü kırmızı ipekle sarılmış ve yine deri bir pantolon giydirilmiştir.[11]

Lou-Lan ve Astana'da bulunan kumaşlar ise ipekten dokunmuş olup, bulut parçaları, askıntılı çiçekler ve aralarına serpiştirilmiş kuş figürleri, esatiri yaratıklarla süslenmiştir. Bu desenler yüzyıllar sonra Çin, Sasani ve Orta Çağ Avrupa süslemelerine de etki etmiştir. Özellikle Lau-Lan da bulunan üç tane ipekli kumaş bu desenlerin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu kumaşların birinde heraldik tarzda, karşılıklı duran bir çift kuş figürü görölmektedir. İkinci kumaşta ise bitkilerle süslenmiş kıvrık dallar ve çiçekler yer alır. Buradaki motifler ve süsleme biçimleri, Anadolu Selçuklu halılarının genel motiflerini ve süsleme düzeninin temelini oluşturur. Üçüncü ipekli kumaşın deseni de çiçek rozetlerinden meydana gelmiştir. Eşkenar dörtgen biçimli rozetlerin içleri çiçek ve bitki motifleriyle süslüdür. Bu rozetler alternatif

olarak bütün yüzey boyunca sıralanmışlardır. Benzer tarzdaki süsleme biçimleri pazırık kurganları ke çelerinde de mevcuttur.[12]

Turfan civarındaki Astana mezarlığında bulunan ipekli bir kumaş par çasında ise bir av sahnesi yer alır. At üzerinde giden savaşçı, mitolojik bir yaratık şeklinde tasvir edilen aslana, geriye dönerek ok atmaktadır. Tavşanı kovalayan tazi, gökyüzünde uçuşan kuşlar av sahnesini tamamlayan diğer unsurlardır. Koyu kırmızı zemin üzerine, sarı ipekle dokunan figürlerde yine atlı bozkır üslubunun özellikleri g r l r.

Kemal Akı ev'in Esik kurganı kazılarında bulunduğu "altın elbiseli genç" cesedi bir prene ait olup, son derece gösterişli bir kıyafete sahiptir. Sa dan sola doğru kapanan V yakalı kısa kaftan, dar pantolon ve çizmeler atlı kültürün özelliğini gösteren süvari kıyafetleri tarzındaydı.[13]

G  be Hun toplumunda kadınlar ve kızlar zamanlarını keçe yaygı yapımında, halı, kilim ve kumaş gibi ihtiyaçlarını karşılamak için geçirirlerdi. Yerleşik hayatı olmayan bu insanların bütün sanat anlayışları, yine yanlarında taşıdıkları eşyalara yansımıştır. Bunun sonucu olarak dokuma ürünlerinde yüksek bir kalite yakalamaları kaçınılmaz olmuştur. Atalarımızın ev olarak kullandıkları çadırlarda bile, ahşap konstrüksiyon dışında, tamamen liflerden yararlanılmıştır. Sava çı ve g  be olan Hun toplumu lifleri çok yakından tanımı  ve en iyi şekilde kullanmıştır.

■ Göktürklerde Dokumacılık

Türk tarihinde ve sanatında "Türk" ifadesinin ilk kez kullanıldığı devlet G kt rklerdir. Göktürkler coğrafi olarak yeni bir değişimi sunsa da kültürel açıdan ya ayı ları, Hun geleneğini devam ettirir tarzdaydı. Yaklaşık olarak M.S. 490-745'li yıllarda hüküm süren Göktürklerde  ehirle menin ba laması önemlidir.

Orhun yazıtlarının olduğu yerde, Bilge Ka an ve Kültigin mezar anıtlarında ellerini kavu turmu , ayakta duran iki heykel bulunur. Bunlar yakası, kruvaze biçimli kapanan kaftanlarıyla

tasvir edilmiştir. Oturan iki başka heykelde ise, sağa ve sola iliklenmiş elbiseler dikkati çeker. Bulunan eserlere göre mezar kültürünün Hunlarla çok benzeştiği anlaşılmaktadır.

Kudirge kurganlarında ise, ilk kez atlas kumaş parçası bulunmuştur. Göktürk devletine ait en önemli elbise kalıntıları Katanda kurganlarında ele geçmiştir. Bu kurgandaki elbiseleri ipekli ve kürklü olarak ikiye ayırabiliriz. Ancak Bizans, Çin ve Göktürk etkilerine dair çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Elimizde herhangi bir görüntü ve belge olmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Buradaki kürklü cübbe veya kaftanlar, palto gibi uzundu. Daha ziyade tunik şekilde olan Hun kıyafetleri, Göktürklerde uzamaya başlamıştır. Bunda yerleşimin etkisi önemli olmuştur. Elbisenin arka robası ve ön klapası kürklerle süslenmiştir.[14]

Göktürklerle ait kumaş ve kıyafetlerle ilgili bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Yağmalanan Hun kurganlarına dolan sular donarak, içindeki materyalleri binlerce yıl korumuştur. Oysa Göktürkler döneminde böyle bir şeyle karşılaşmadığımız için, tekstil ürünleri zaman içerisinde çürüyüp yok olmuştur.

■ Uygurlarda Dokumacılık

Budizm'den, Mani dinine geçen Uygurlarda, Mani dininin etkisiyle insanlar bir takım sınıflara ayrılmışlardır. Bunun sonucunda kıyafetlerde biçimlenmeler ve sınıflanmalar söz konusu olmuştur. Uygur kıyafet biçimlerinin şeklini biz duvar fresklerinden öğrenebiliyoruz. Zamanla yüzlere karakter kazandırılması ve daha gerçekçi çalışılması, kıyafetlerin de gerçeğe uygun çizildiğini ortaya koymaktadır. Türk tipinin yanısıra İran ve Çinli figürlerin çizilmesi, aradaki farkları görmemiz açısından önemlidir. Elbiseler genelde uzun kollu, vücuda oturan ve renkli kuşak süslemeleriyle tamamlanan kıyafetler olarak resmedilmiştir. Yüzler farklı tiplerde tasvir edilirken, elbiselerin aynı tip ve renklerde tasvir edilmesi, Uygur toplumundaki sınıf ve rütbelerin varlığını ortaya koyar.

Sorçuk'ta ve Bezerlik'te bulunan duvar fresklerinde, bitkisel süslemelerin, Uygur kıyafetlerinde kullanılmaya başlandığını görürüz. Resmin geri planını ise bol ve şatafatlı perdelerle doldurmaları, kumaşların döşemelik olarak da kullanıldığını gösterir. Genelde kıyafetler bol ve dökümlüdür.

Hoço'da bulunan ketenden dokunmuş bir mabed bayrağında resmedilen vakıfçı asilzadesinin elbisesi, mavi, yeşil, kahverengi çiçeklerle süslenmiştir.

Bunların yanısıra Von Le Coq'un Karahoço kazılarında bulduğu yanmış kağıt tomarları üzerinde yine Uygur figürleri çizilmiştir. Bunlar da Uygur giyim tarzına ışık tutan belgeler olarak karşımıza çıkar.[15] Uygurlarda kumaş süslemeleri üç türlü yapılandı. 1-Dokuma yolu ile desenlendirme, 2- Boyama yolu ile desenlendirme, 3-İğne ve işleme ile desenlendirme. Çiçek süslemelerinin çoğunluğu da üçüncü gruptaki iğne ile işleme yöntemiyle yapılmıştır. Uygurlara dair elimize geçen herhangi bir kumaş parçası yoktur. Fakat dokumacılıkta bir hayli ileri olduklarını ele geçen diğer sanat eserlerinin durumundan anlıyoruz. Uygur süsleme sanatlarının özelliklerinden birini oluşturan stilize çiçek üslubu, ilk kez burada Türk sanatında görülür. İlerleyen dönemlerde ise Osmanlı kumaş sanatına hakim olan bir süsleme biçimi haline dönüşür.

■ İslamiyet'ten Sonra Karahanlı ve Gaznelilerde Dokumacılık

Türklerin İslamiyet'i kabul ettikleri kesin bir tarih yoktur. Uygurlardan beri boylar halinde değişik zamanlarda İslamiyete bir geçiş yaşamışlardır. IX. ve X. yüzyıllarda Türkler doğuda ve batıda bir takım hareketlilikler yaşıyordu. İslamla tanışan topluluklarda, figüratif süslemeler açısından bir takım değişimler başlamıştı. Ama tamamen bir terkediş yoktu. Daha çok İslami normlara uygun figüratif süslemeler mevcuttu. Figüratif olmayan formlarda ise henüz tam bir uyum ve birleşme yoktu.[16]

İlk olarak insan tasvirleri kaybolmaya başladı. Oysa hayvan figürleri daha uzun süre kullanılacaktı. Diğer taraftan

bitkisel motiflerin kullanımı artmış, Hatayî denen motiflerin doğmasına neden olmuştur. Dokumacılık sanatı İslami dönemde de gelişimini sürdürmüştür. Fakat figüratif süslemeler daha da azalmıştır.

Karahanlılar ilk Müslüman Türkmen Devleti olarak tarihe geçmiştir. Onlardan günümüze herhangi bir tekstil ürünü gelmemiştir. Ne var ki, gelişmiş mimarilerinde gördüğümüz geometrik formlar, kufî yazılar, rozet çiçekleri muhtemelen kumaş ve halı dokumalarında da kullanılmıştır.

Gaznelilerde de durum çok farklı değildir. Yine Türk sanatının gelişimi devam etmiştir. Ancak bazı mimari yapıların dışında hiçbir sanat eseri ve el sanatı günümüze ulaşmamıştır. Özellikle zamana dayanamayan kumaş ve halı gibi menşei elyaf olan el sanatlarından da hiçbir iz rastlanmaz. Leşker-i Bazar sarayında ise tempera tekniği ile yapılmış çok renkli duvar resimleri vardır. Bu fresklerin birinde, ardı ardına sıralanmış 44 asker figürü görülür, ancak kalan izlerden 70 figür olduğu anlaşılır. Üzerindeki uzun kaftanlar, canlı renklere ve çeşitli motiflerle tezyin edilmiş halde tasvir edilmişlerdir.[17] Uygur duvar fresklerine çok benzemektedirler.

■ Büyük Selçuklularda Dokumacılık

Oğuzların Kınık oymağından gelen Dokak oğlu Selçuk tarafından kurulan Büyük Selçuklular kuruldukları günden, dağıldıkları güne kadar sürekli bir hareket içinde yaşamışlardır. Batıda Anadolu'yu fethetmekle uğraşırken, doğuda Gazneli ve Karahanlıları himayelerine almaya ve iç ayaklanmaları bastırmaya çalışmışlardır. Tüm bu hareketli ve hızlı yaşamlarına rağmen gerek mimaride, gerekse diğer sanat alanlarında eser vermeyi de ihmal etmemişlerdir.

Kumaş dokumacılığı konusunda elimizde fazla bilgi mevcut değildir. Büyük Selçukluların minai seramiklerinde canlandırılan çeşitli saray figürlerinde çok zengin desenli kıyafetler dikkati çeker. Aralarında figürlü olanlarda görülür.[18]

İran’da Büyük Selçuklular zamanında kumaş dokumacılığı alanında gelişmeler yaşanmışsa da bu kumaşlar yıprandığı için günümüze ulaşamamıştır. Bu döneme ait kıyafet bilgilerimizi ise figürlü tasvirlerle tezyin edilen seramik tabak ve kaplardan öğreniyoruz. Rey’de bulunan bir tabakta yer alan kadın ve erkek figürleri kaftanlarıyla resmedilmişlerdir. Kollarında tiraz adı verilen kol bantları vardır. Erkeğin kıyafetinde rumilere benzer süslemeler vardır. Sava’da bulunan 1187 tarihli bir başka tabakta ise yine yoğun süslemeli olan elbiselerin biçimleri tam anlaşılamamaktadır.

Selçukluların sanat anlayışı, Anadolu’ya hakim olduktan sonra da devam etmiştir. Tasvirlerden anladığımız kadarıyla kıyafet biçimleri aynı şekilde Anadolu’da da sürdürülmüştür. Büyük Selçukluların kumaş dokumacılığı konusundaki teknik bilgiler ve sanat anlayışı Anadolu Selçuklu kumaş sanatına da temel oluşturmuştur.

■ Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Dokumacılık

Selçukluların gerek tarih gerekse kültürel ve uygarlık açısından en önemli kolu Anadolu Selçukluları olmuştur. **Malazgirt Zaferi’nin ardından Türkmenler Anadolu’ya hakim olduktan sonra en parlak devirlerini I. Alaaddin Keykubat zamanında yaşamışlardır.** Bu dönemde her alanda yaşanan ilerleme, kendini dokuma sanatında da gösterir. Anadolu’da eski kültürlerin de bir mirası olan dokumacılık, Selçukluların elinde daha da gelişir. Geniş ölçüde saray sanatı olarak değerlendirilen dokumacılık, altın, gümüş ve ipek tellerin kullanılmasıyla maddi bir değer de kazanmıştır. Sanatçılar, saray tarafından desteklenerek ve himaye edilerek, sanatın her alanında ilerlemeler sağlanmıştır. Anadolu Selçukluları döneminden günümüze kadar gelebilen kumaş numuneleri oldukça azdır. Fakat bunlar dönemin kumaş sanatı hakkında bilgi vermesi açısından son derece önemlidir.

Selçuklu kumaş türleri tarihi kaynaklarda da zaman zaman zikredilmiştir. Özellikle seyyahlar bu kumaşlardan övgüyle bahsederler. İbn-i Bibi “Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi” adlı

eserinde Alaaddin Keykubat'ın altın telli giysiler içinde siyah ipekten bir yatakta yattığından bahseder.[19]

1849 tarihli Feridun Bey'e ait "Münşatüsselatin" adlı eserde Sultan Alaaddin tarafından, Osman Bey'e gönderilen hediyeler arasında Dibayı Rumî isimli bir kumaştan bahsedilmektedir. Selçuk Dibası demek olan bu isim Osmanlı döneminde XVIII. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Kezalik Çatma, Çatma-i Kadife-i Pelengi gibi bazı kumaş isimlerine Selçuklular zamanında da rastlanmaktadır.[20] Bunların dışında Adana ve Sivas'ta "Kamlo" denilen pamuklular, Karaman'da dokunan "Kaliçe" olarak bilinen diğer Selçuklu kumaşları da bulunur.[21]

1258 tarihinde İlhanlı Emirine verilmek üzere Erzincan'da 2000 top altın telli kumaş dokundurulduğu, vezirine ise çatma kumaşlar hediye edildiği kaynaklarda geçmektedir. Dokuma merkezleri olarak; Konya, Sivas, Kayseri, Erzincan, Malatya ve Ankara şehirleri ünlenir. Marco Polo, Anadolu'dan geçerken çoğu kırmızı renkli altın telle dokunmuş kumaşların İç Anadolu'da dokunduktan sonra, güney şehirlerindeki sahil limanlarında Venedikli ve Cenevizli tüccarlara satıldığını yazar. Yine arşiv kayıtlarında Selçukluların çok iyi örgütlenmiş bir dokuma loncası olduğu anlaşılmaktadır. Kumaşlar için gerekli olan ipek İran'dan alınarak Erzurum, Erzincan ve Sivas üzerinden Konya'ya getirilirdi.[22]

Selçuklu dönemine ait ilk kumaş örneğimiz Lyon'da Musee Historique des Tissus'da bulunan aslan desenli kumaştır. Kırmızı ipekli zemin üzerine altın tellerle dokunmuş desenler Selçuklu geleneğindendir. Kumaşın kenarında "Alaüddünya veddin Abul Feth Keykubad İbn Keyhusrev burhan-ı emir el-müminin" yazılıdır.[23] Aynı zamanda bu yüzyıla ait bir belge taşıyan kumaşın

Sultan Alaaddin Keykubat için Konya'da dokunduğu düşünülmektedir. Kumaşta yanyana sonsuzluk prensibiyle sıralanmış daireler kullanılmıştır. Daire çerçevesinde altı yapraklı rozet çiçekler, çerçeveyi dolduracak tarzda yerleştirilmiştir. Sırt sırta duran iki aslan figürü birbirine bakmakta olup, ağızlarından çıkan dilleri de rumî şeklinde devam etmektedir. Pençeleri ve tırnakları ise aşırı

belirgindir. Dairelerin dışında kalan zemin boşluğu da palmet ve kıvrım dallarla doldurulmuştur. Aslanların kuyrukları da rumîlerle son bulur.

Kumaşın dokuması dimi tekniğinde olup, çözgüsü esmer ten rengi ipek, atkısı kırmızı ipek ve altın telli ipliklidir.[24] Kumaş üç ayrı parça halinde dokunup birleştirildikten sonra ucuna işleme yöntemi ile yazı yazılmıştır. Altın telli kemha olarak bilinen bu kumaş, Osmanlı kemhalarına da temel teşkil etmektedir.

Selçuklulara ait ikinci kumaş örneği ise Seigburg'da Saint Servatius Kilisesi'nde bulunmuştur. İki parça halinde bulunan bu kumaşın bir parçası kilisede muhafaza edilirken, diğer parçası ise Berlin'de Kuntstgewerbe Museum'da sergilenmektedir. Çözgüsü ten rengi ipek, atkısı kırmızı ipek olup desenler altın klaptanla dokunmuştur. Dokuma deseni olarak yine dimi örgü kullanılmıştır.[25]

Açık kırmızı zemin üzerinde koyu kırmızı ile dokunan çift başlı kartal figürlerinde altın yaldızlı kontür işlemler görülür. Köşeleri yuvarlatılmış üçgen şeklindeki kalkanın içerisine yerleştirilen kartalın kanatları, inci dizileri ile çevrili olan kalkan madalyonunu delerek zemin boşluğuna çıkar. Burada ikiye ayrılarak bir ucu ejder başına, diğer ucu iri bir rumîye dönüşür. Kartalın pençeleri açık ve aşırı belirgin olup, başında iki kulak ve açık gagası görülür. Basit Rumîler kalkan biçimli madalyonun üst köşelerinde de yer alır.

Bir diğer Selçuklu kumaş örneği İngiltere'de yayınlanan Nisan 1990 tarihli Halı Dergisinin 3. sayfasında neşredilmiştir. Yalnızca fotoğrafı basılarak XII-XIII. yüzyıllara tarihlendirilen kumaş 0,84×1,27 m. ebatlarındadır. İpek ve klaptanla dokunduğuna dair kısa bir bilgi mevcuttur. Kumaşın zemini kahverengiye çalan kırmızı renkli olup motifleri sarı ipek ve altın telle dokunmuştur.

Yuvarlak bir madalyon ortasındaki çift başlı kartal motifi, diğer Selçuklu kumaşlarında da karşımıza çıkar. Arma dışında ise sırtları armaya dönük karşılıklı duran iki atmaca (veya kartal) figürü mevcuttur. Her ikisinin de başları geriye çevrilidir. Atmacanın göz uçları bir önceki kumaşta görülen

kartalın göz uçları gibi kıvrılarak biter. Zemin rumileri andıran bitkisel süslemelerle doldurulmuştur. Bütün süsleme unsurlarıyla kumaş Selçuklu özellikleri taşımaktadır.

Berlin Stalt Museen’de bulunan çiftbaşı kartal motifli ipek brokar dokuma örneği XII. yüzyıl Konya kökenlidir. Çift başlı kartal figürü rumî ve palmetlerin çevrelediği iç bordür ve inci dizilerinin çevrelediği dış bordürle, bir arma ya da yuvarlak madalyon şeklinde düzenlenmiştir.[26]

Fransa’nın Lyon kentinde Musee Historique des Tissus’da bulunan insan figürlü bir kumaş parçası da XI-XII. yüzyıl Selçuklu kumaşı olarak bilinir.[27] Yuvarlak bir damlayı andıran madalyonlar kufi yazılı bir bordür şeklinde düzenlenmiştir. Madalyonun içinde ise bir hayat ağacının iki yanında oturan kadın ve erkek figürleri tasvir edilmiştir. Madalyonların arasındaki zemin boşluğu ise bol miktarda rumîlerle doldurulmuştur. Benzer süslemeler figürlerin kaftanlarında da yer alır.

Elimizdeki bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Selçuklu kumaş sanatı figüratif süslemelere sahip olup, bir üslup birlikteliği göstermektedir. Ayrıca bu kadar ileri düzeydeki bir dokumacılık sistemi ileride Osmanlı dokumalarına da bir temel oluşturmuştur. Selçuklu döneminde kumaş önemli bir meta idi. Zaman zaman alış verişlerde para yerine de kullanılmıştır.

Selçukluların dağılmasıyla birlikte Moğol istilas, Anadolu’da dokuma sanatını bir nebze de olsa sekteye uğratmıştı. Fakat dokumacılık beylikler döneminde de sürdürülmüştür. Zira Moğollara ödenecek vergilerin bir kısmını karşılamak için Anadolu’da kıymetli kumaşların dokunmuş olması gerekirdi.[28]

Diğer taraftan Beylikler döneminde Anadolu’da kumaş dokunup ihraç edildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Alaşehir’in “kızıl efladisi” veya “vale” kumaşı, Denizli’nin “akalemler bezleri”, “kırmızı kemha” gibi kumaşları dokunmaya devam ediyordu. Anadolu’da bu dönemde ileri bir dokumacılık bilgisi kendini gösteriyordu.[29]

Beylikler döneminde diğer dokuma merkezleri ise Akşehir, Balıkesir, Bilecik, Diyarbakır ve Siirt’tir. XIV. yüzyılda

Anadolu'yu dolaşan İbn-i Batuta Ladik'te, bordürleri altın tellerle dokunan çok kaliteli pamuklu kumaşların Antalya ve Alanya limanından ihraç edildiğini bildirir. Aydınoğulları Beyliği zamanında yazılan Kısas-ı Enbiya'da da dokumacılık üzerine öyküler kaleme alınmıştır. Bu denli hızlı bir gelişme yaşayan Türk kumaş sanatı, Osmanlı İmparatorluğunun elinde zirveye ulaşacaktır.

Fikri SALMAN,

Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakóltesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 4 Sayfa: 208-214.

■ Kaynaklar:

- ◆ Ahmet Cevdet Paşa; Peygamber Kıssaları ve İslam Tarihi, Sadeleştiren: İsmail şen, Ankara, 1996.
- ◆ ASLANAPA, Oktay; Türk Sanatı, İstanbul, 1989.
- ◆ ASLANAPA, Oktay; Türk Sanatı-1, Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar, İstanbul, 1984.
- ◆ AYTAÇ; Çetin; El Dokumacılığı, Ankara, 1998.
- ◆ CEZAR, Mustafa; Anadolu Öncesi Türklerde şehir ve Mimarlık, İstanbul, 1977.
- ◆ DİYARBEKİRLİ, Nejat; Hun Sanatı, İstanbul, 1972.
- ◆ ESİN, Emel; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul, 1978.
- ◆ GÜRSU, Nevber; Türk Dokumacılık Sanatı, Çağlar Boyu Desenler, İstanbul, 1988.
- ◆ GÜVENÇ, Bozkurt; Türk Kimliği, Ankara, 1994.
- ◆ HODDER, Ian; "9000 Yaşındaki Çatalhöyük Sakinlerinin İnançları", İlgı, Kış, 1997, S. 91, s. 25. ÖGEL, Bsahaeddin; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1988.
- ◆ ÖNEY, Gönül; Anadolu Selçuklu Mimarisi Süslemeleri ve El Sanatları, Ankara, 1992.
- ◆ ÖZ, Tahsin; Türk Kumaş ve Kadifeleri I, İstanbul, 1946, s. 6-7.
- ◆ SEVİN, Nurettin; On üç Asırlık Kıyafet Tarihine Bir Bakış, Ankara, 1990.

- ◆ SÜSLÜ, Özden; Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Ankara, 1989.
- ◆ TEKÇE, E. Fuat; Pazırık, Ankara, 1993.
- ◆ UĞURLU, Aydın; “Orta Çağ Anadolu Dokuma Sanatı”, İlgı, S: 48, 1987.
- ◆ UĞURLU, Aydın; “Klasik Çağ Anadolu Dokumacılığı”, İlgı, Yaz, 1998, S: 46, s. 7.
- ◆ YETKİN, Şerare; “Türk Kumaş Sanatı”, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993.

■ Dipnotlar:

- [1] Ahmet Cevdet Paşa; Peygamber Kıssaları ve İslam Tarihi, Sadeleştiren: İsmail Şen, Ankara, 1996, s. 8.
- [2] Ian Hodder; “9000 Yaşındaki Çatalhöyük Sakinlerinin İnançları”, İlgı, Kış, 1997, S. 91, s. 25.
- [3] Çetin Aytaç; El Dokumacılığı, Ankara, 1998, s. 156.
- [4] Bahaeddin Ögel; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1988, s. 20.
- [5] Ögel; a.g.e., s. 21-31.
- [6] E. Fat Tekçe; Pazırık, Ankara, 1993, s. 80.
- [7] Bozkurt Güvenç; Türk Kimliği, Ankara, 1994, s. 114.
- [8] Ögel; a.g.e., s. 50-51.
- [9] Oktay Aslanapa; Türk Sanatı, İstanbul, 1989, s. 1.
- [10] Ögel; a.g.e., s. 65.
- [11] Ögel; a.g.e., s. 73-93.
- [12] Nejat Diyarbakırlı; Hun Sanatı, İstanbul, 1972, s. 49.
- [13] Aslanapa; a.g.e., s. 5.
- [14] Ögel; a.g.e., s. 156.
- [15] Nurettin Sevin; Onüç Asırlık Kıyafet Tarihine Bir Bakış, Ankara, 1990, s. 8.
- [16] Emel Esin; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul, 1978, s. 156.
- [17] Mustafa Cezar; Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul, 1977, s. 277.
- [18] Gönül Öney, Anadolu Selçuklu Mimarisi Süslemeleri ve El Sanatları, Ankara, 1992, s. 165.

- [19] Özden Süslü; Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Ankara, 1989, s. 5.
- [20] Tahsin ÖZ; Türk Kumaş ve Kadifeleri I, İstanbul, 1946, s. 6-7.
- [21] Aytaç; a.g.e., s. 160.
- [22] Şerare, Yetkin; "Türk Kumaş Sanatı", Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993, s. 330.
- [23] Yetkin; a.g.e., s. 330.
- [24] Aytaç; a.g.e., s. 160.
- [25] Yetkin; a.g.e., s. 331.
- [26] Aydın Uğurlu; "Klasik Çağ Anadolu Dokumacılığı", İlgi, Yaz, 1998, S: 46, s. 7.
- [27] Oktay Aslanapa; Türk Sanatı, İstanbul, 1989, s. 358.
- [28] Aydın Uğurlu; "Orta Çağ Anadolu Dokuma Sanatı", İlgi, S: 48, 1987, s. 7.
- [29] Aslanapa; a.g.e., s. 359. Taryhy makalalar